

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА

УДК 943.085(430)

В. П. Газін

СХІДНА ПОЛІТИКА ВАЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ПОВОЄННІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

На основі праць багатьох авторів зроблено аналітичний огляд історіографії східної політики Ваймарської республіки.

Ключові слова: східна політика, Ваймарська республіка, історіографія, Версальський мир, реваншизм, націонал-соціалізм.

Історія Ваймарської республіки як приклад драматичного експерименту переходу до демократії в Німеччині й сьогодні є об'єктом дослідження, особливо в контексті тих подій, що сталися на зламі 80-90-х років ХХ ст. Не секрет, що зовнішньополітичний клімат у Європі, створений паризькими мирними договорами, корінним чином впливав на розвиток ваймарського суспільства, на зародження тих катаклізмів, які невдовзі сколихнули весь світ. І східна політика Ваймарської республіки в обрамленні шовінізму й реваншизму грала тут далеко не ординарну роль, свідченням чого є численні наукові праці, що появилися до і після Другої світової війни. Вони засвідчують, що інтерес до східної політики Ваймарської республіки, її причин і витоків не вичерпався, оскільки події після 1933 р. в Європі і світі й досі впливають на світове співтовариство.

Після Другої світової війни досить велика група істориків ФРН займалася проблемами історії Ваймарської республіки. У перші ж повоєнні роки (друга половина 40-х – 50-ті роки) в німецькій історіографії домінував консервативний напрям. Праці з ваймарської тематики, що побачили тоді світ, були в основному написані уцілілими німецькими політиками, а також істориками, що сформувалися у 20-ті – 30-ті роки. До перших можна віднести О. Гесслера – райхсверміністра 1920-1928 рр., Ю. Курціуса – міністра економіки (1926-1929 рр.) і міністра закордонних справ (1929-1931 рр.). Їх праці явно виходять за межі мемуарної літератури [20, 12]. Окрім фактичного матеріалу, певний інтерес для дослідника складають їх погляди на ваймарське суспільство та його проблеми. Якщо О. Гесслер не приховує своїх симпатій до східної політики Г. Штреземана, то Ю. Курціус, в цілому погоджуючись з нею, стоїть за більш жорсткий курс у її проведенні. Цікаві дані, що стосуються радянсько-німецьких взаємин як специфічного аспекту східної політики, містить праця уже згаданого німецького дипломата Дірксена.

У роботах західнонімецьких істориків другої половини 40-50-х років (Г. Ейлер, Х. Хельтс, А. Крук, Р. Вірер, М. Герінг, Г. Гельбіг, Е. Масер, Ф. Фріденсбург), присвячених ваймарському періоду німецької історії, особлива увага приділяється боротьбі проти Версала, політиці, спрямованій на ревізію кордонів на Сході [17, 27, 30, 39, 22, 25, 33, 19]. У контексті історії Ваймара, що її писали після Другої світової війни, знову піднімається питання про зняття відповідальності з Німеччини за розв'язання війни 1914-1918 рр. і посилення її ролі як середньої держави у Європі. Німеччина, ставши республікою, не може відповідати за діяння кайзерівської Німеччини, вважав Ейлер, а тому німецька політика спрямована на повернення східних територій, оправдана і справедлива [17, s.125]. Проблема німецьких національних меншин на відступлених східних територіях характеризувалася багатьма авторами як європейська, без вирішення якої миру в Європі не могло бути. Інша велика проблема, на якій акцентують західнонімецькі історики в перші післявоєнні роки, – це тема несправедливого миру, яка, на думку Фріденсбурга, створювала «поживний ґрунт і вихідний пункт подальших насильницьких дій» [19, s.53]. Цим історики Еулер, Хельтс, Крук, Герінг пояснювали антипольську ревізійністську політику.

Історик Е.Скк багато уваги приділив таємному військовому співробітництву між Німеччиною й СРСР, був одним з перших, хто підняв це питання. Найбільш рельєфно внутрішні пружини радянсько-німецьких стосунків зробив спробу показати Гельбіг. Вплив економіки на міжнародні стосунки в Центральній Європі та плани федералізму в Дунайському басейні, інспіровані Францією на протипагу німецькій східній політиці, досліджував Вірер. Багатьом цим першим післявоєнним авторам властивий дух реваншизму та ревізійнізму (Масер, Ейлер). У цілому ж історики 50-х років дотримувалися оцінки ваймарської епохи, даної їх попередниками, картали країни Заходу за нерозуміння німецької проблеми 20-х – початку 30-х років. Їх протест проти версальських приписів і схвалення східної політики Ваймарської республіки були по суті неприйняттям зобов'язань, накладених на Німеччину після 1945 р. Разом з тим, вказуючи на трагічні наслідки ваймарської історії, вони застерігали переможців від нових важких приписів для Німеччини. Цінність їх праць у введенні в обіг нових архівних матеріалів, у підкресленні важливості вивчення ваймарської тематики для сучасного і майбутнього. Однак оправдання східної політики як такої, що диктувалася обставинами Версальського миру, свідчило про те, що німецька історіографія ще не вийшла з полону імперських та шовіністичних стереотипів мислення.

Консервативний напрям в історіографії ФРН, який домінував у 40-50-х та на рубежі 50-60-х років, уступає місце демократичному. Серед відомих істориків цього періоду, що залишилися на попередніх позиціях, можна назвати В. Хубача й Г. Манна. Останній – сьогодні один з небагатьох прибічників «німецького історизму» – причини німецької східної політики бачив у ментальному та психологічному неприйнятті державного порядку, що склався після війни на Сході [32, s.59].

Починаючи від 60-х років, найбільш поважним і пріоритетним у дослідницькій роботі на терені історії стає ліберальний або демократичний напрям, що в радянській історіографії отримав назву неоліберальний, під чим розумівся лібералізм епохи імперіалізму [5, с.12].

У переважній більшості історики ФРН 60-х і подальших років вихувалися на традиціях і принципах другої німецької демократії. Саме на початку 60-х років у ФРН стало формуватися нове покоління істориків, яке виростало на ліберальних ідеях післявоєнного часу другої німецької демократії, на сучасному європеїзмі і рішуче відходило від канонів «німецького історизму». Історики-демократи А. Хіллгрубер, Г. Шульц, Г.А. Якобсен, Г. Голборн, Г.В.-Ф. Халльгартен, Й. Радкау, Г. Моммзен, Р. Несле, Т. Ешенбург, Е. Карлебах та інші, часто звертаючись до сюжетів Ваймарської республіки, шукали в її історії витоки другої німецької демократії, аналізували її слабкі і сильні сторони, причини її краху, зовнішньополітичні зусилля на Заході і особливо на Сході. А тому у їх роботах, як правило, присутні сюжети східної політики. Характерною рисою істориків нового покоління став структурний підхід до вивчення історії.

Великий вплив на формування ліберально-демократичного напрямку мала діяльність «гамбурзької школи» Фріца Фішера. Його книга «Ривок до світового панування» (1958 р.) спростувала апологетичні міфи німецького імперіалізму та милітаризму і довела, що агресивні плани кайзерівської Німеччини були породжені, в першу чергу, економічними інтересами. Таким чином, і теза даного дослідження про формування і здійснення східної політики, передусім на основі економічних прагнень ділового світу, спирається на наукове твердження і становить той невід'ємний зв'язок між економікою і політикою, який виражався в континуїтеті вільгельмівської і ваймарської епохи.

Свідченням інтересу нової генерації дослідників до соціально-економічної історії і причин краху Ваймарської республіки, до проблем взаємодії економіки і політики, світогосподарських зв'язків і міждержавних стосунків був міжнародний симпозіум «*Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik*», який відбувся 12-17 червня 1973 р. в місті Бохумі (ФРН) і зібрав істориків та політологів із 40 університетів і науково-дослідницьких центрів західних країн. Темою доповідей Д. Дьорінга, Й.О. Шпіллера, Г. Келера стала співпраця представників ділового світу, їх організацій з державними установами Ваймарської республіки. Дані, наведені Дьорінгом, засвідчують високу активність в зміцненні Німеччиною своїх економічних позицій в країнах Центральної та Південно-Східної Європи навіть у роки великої депресії 1929-1933 рр., що було особливо важливим компонентом східної політики Ваймарської республіки [14, s.514-519]. У цілому виступи на симпозіумі підтвердили важливість і необхідність вивчення впливу економіки на всі сфери суспільного життя. Симпозіум дав поштовх до вивчення соціально-економічної проблематики Ваймарської республіки. Показником цього стала поява праць Г.В.Ф. Халльгартена (вашингтонський історик німецького походження, що плідно працює в галузі німецької історії), Я. Радкау, У. Херстер-Філіпс, Р. Несле, В. Шретер [23, 28, 34, 37].

Різних аспектів східної політики Ваймарської республіки торкаються Хіллгрубер, Якобсен, М. Александер, Ешенбург, В. Лінк, В. Шретер, Я.В. Брюгель, Голборн, Ф. Келлерман, Е. Логе, Б. Шот, Г. Гельбіг. Зокрема, польсько-німецькі стосунки, ревізійністська політика Німеччини на Сході висвітлюються в працях Ешенбурга, Келлермана, Шота, М. Брошата [16, 29, 36, 11]. За словами останнього, вимога ревізії східного кордону на весь

час ваймарського періоду стала аксіомою німецької політики. Робота прихильника школи Ф. Фішера Келлермана «Чорний орел, білий орел. Польська політика Ваймарської республіки» цікава тим, що аналізує східну політику Штреземана, її прийоми та методи, вказує на прихильне ставлення всіх політичних партій Ваймарської республіки до східної політики. Напружені німецько-чехословацькі відносини найбільше досліджували Брюгел та Александер. Економічна історія Ваймарської республіки та вплив економіки на політику, роль промислових та фінансових магнатів у формуванні політичного курсу на Сході знайшли своє відображення в працях К. Харбаха, Шререр, Лінка, Халльгартена, Радкау, Нееле. Проблеми німецько-радянських відносин присвячені книги Е. Єска, Гельбіга. Питання краху ваймарської демократії і «мирної ревізії» як форми східної політики Г. Штреземана розкриваються в працях Хіллгрубера, Халльгартена, У. Херстер-Філіпс, Д. Гесснера, Карлебаха, Логе. Зокрема, Логе підкреслює активізацію німецької ревізійоністської політики на Сході на початку 30-х років і зосереджує увагу на ставленні Англії до діяльності уряду Брюнінга. І хоча, стверджує він, Англія була серйозно стурбована політикою Німеччини у Центральній та Східній Європі, але небезпека приходу Гітлера до влади змушувала її миритися з цим [31, s.51]. А Гесснер схиляється до думки безперспективності і утопізму східної політики у формі «мирної ревізії». Виходячи з цього, цілком зрозумілим в умовах ослаблення ваймарської демократії під тиском лівого і правого радикалізму є вибір Гітлера магнатами промисловості і фінансів, розчарованих, крім іншого, мізерними, на їх думку, результатами східної політики. Потребують уваги дослідників й інші постулати. Так, вимагає уточнення теза Карлебаха, що цілі Вільгельма й Штреземана, Брюнінга і Гітлера суттєво не змінилися, різною була лише зовнішньополітична кон'юнктура [13, s.27]. У цьому ж ряду й твердження Хіллгрубера про безперервність німецької великодержавної політики від 1871 до 1945 року. Однак ми вважаємо, що ставити на одну дошку три різні режими й об'єднувати їх одною масштабною зовнішньополітичною метою буде дещо необачно, оскільки керівні кола ваймарського режиму прагнули до ревізії, але не ставили завдання перевернути весь існуючий світовий порядок, за що, як відомо, критикував їх Гітлер [1.- С.551-552].

Не обминули західнонімецькі дослідники демократичного спрямування й ролі у ваймарській та європейській історії 20-х років ідеолога та натхненника східної політики міністра закордонних справ (1923-1929 рр.) Г. Штреземана. Тематику праць А. Валлентін, Е. Штерн-Рубарта, Р. Олдена, що виступали його біографами ще у ваймарський період, продовжили Ф. Хірш, Келлерман, Д. Гесснер, Шот, Г. Гайбер, П. Зете [26, 29, 21, 36, 24, 38]. Після війни 1939-1945 рр. великий європеєць Штреземан став прапором пропаганди європейської ідеї та атлантизму, такого зовнішньополітичного курсу, робить висновок Гесснер, який би рахувався з французькими та британськими інтересами. І тут найбільше придалися його ідеї пошуку компромісів у вирішенні зовнішньополітичних завдань, ідеї франко-німецького примирення як основи європейського порозуміння. Однак у монографії Б.Шота «Штреземан, німецький Схід і Ліга націй» знову поставлено питання – ким був Штреземан: «піонером європейського взаєморозуміння чи викінченим представником

пангерманської експансії» [36, с.5]. Цілком логічно означені автори пов'язують активізацію німецької східної політики в експансіоністському плані зі смертю Штреземана. Але в тіні залишається той об'єктивний факт, що смерть Штреземана збіглася з початком світової економічної кризи, яка, на нашу думку, була вирішальним фактором, що вніс кардинальні і трагічні зміни в розстановку політичних сил і становлення такого курсу в Німеччині, що призвів до 30 січня 1933 р. Тут, як бачимо, виявився вплив «німецького історизму», хоча слід зауважити, що у В. Конце та його послідовників простежується прагнення пов'язати економічну кризу 30-х років із встановленням фашистської диктатури. А критика ними антиштреземанівських сил – лише вияв того, що їх симпатії на боці демократії.

Одним із цільних питань, що ними займалися історики ФРН, була проблема ваймарської демократії й республіканського ладу, їх вплив на зовнішню політику. Послідовник історичної школи Г. Ротфельса Т. Ешенбург першу німецьку демократію називав імпровізованою. Навіть одну із своїх праць він назвав «Імпровізована демократія. Зібрання статей про Ваймарську республіку», вважав її породженням зовнішніх обставин, а не наслідком внутрішнього розвитку. Звідси, на його думку, і жорстка протидія двох тенденцій, що виразилася в «інтересах окремих груп» – консервативно-традиціоналістських, які прагнули до збереження парламентаризму й буржуазно-демократичної держави, з одного боку, і ще недозрілих до демократії екстремістськи налаштованих робітничих мас – з другого. Правда, заперечувати вплив зовнішніх чинників в жорстких обставинах версальських постанов на формування політичного й державного ладу ваймарської Німеччини не представляється можливим. Разом з тим, перманентну державну й конституційну кризу Ваймарської республіки вони пояснюють існуванням ще з 1919 р. так і не подоланих недоліків у конституції держави [5, с.125]. Однак уже Листопадова революція поставила питання про демократизацію німецького суспільства, що, як відомо, теж не було доведено до кінця. Саме така ситуація, коли демократія не стала надбанням всього суспільства, а лише ритуальною імпровізацією для значної частини верхів, створювала позитивний ґрунт для реваншизму і територіального ревізйонізму

Специфічне місце в історіографії Ваймарської республіки займає Ф. Майнеке. Прихильник колонізації східних земель у роки війни, в часи Ваймарської республіки, виступаючи з позицій «реальполітік», повністю підтримував штреземанівську політику «мирної ревізії» кордонів на Сході, поступового вихолощення постанов Версальського договору. Будучи одним з апологетів «німецького історизму», ще у 20-ті роки висунув гасло «Геть з німецької, вперед у європейську історію» [5, с.133]. Як поміркований ідеолог, він захищав ваймарські інститути, ідею угоди із західними державами, бачив Локарно як особливий успіх німецької політики, був адептом англо-німецького союзу, що підтверджує написана ним у 1927 році «Історія проблеми німецько-англійського союзу 1890-1901». Ідеї західної орієнтації, які обстоював Майнеке, як ніколи актуальними виявилися після 1945 р.

У роботах К. Дювеля, Шота, Х. Хельгс значне місце відведено співпраці правлячих кіл Ваймарської республіки з німецькими національними меншинами Центральної й Південно-Східної Європи, діяльності владних структур

і громадських організацій, спрямованій на підпорядкування їх реваншистським інтересам райху, перетворення їх в знаряддя східної політики [15, 36, 27]. Разом з тим, західнонімецькі історики нової генерації, розширивши коло досліджень, висвітлювали, в цілому, окремі, підчас досить вузькі питання ваймарського періоду. Проблеми східної політики, її зв'язок з економікою губилися в масі інших, ставали рядовими і другорядними.

У гострій полеміці із західнонімецькими істориками щодо місця й ролі Ваймарської республіки в історичному процесі 20-х – початку 30-х років знаходилися історики НДР. За 40 років існування комуністичного тоталітаризму в Східній Німеччині вони не створили якоїсь нової власної школи чи напрямку. У дослідженні проблем Ваймарської республіки історики НДР користувалися тою ж методологією, тими ж доктринами та установками, на яких ґрунтувалася радянська історіографія. Характеризуючи економічний і політичний режим Ваймарської республіки як вираження «диктатури буржуазії», нападали з позицій критики на «ваймарський імперіалізм». На відміну від істориків ФРН, для їх колег у НДР існували категорично заборонені зони дослідження, як-от: співробітництво СРСР та Німеччини у військовій галузі, роль і місце німецько-радянських стосунків в східній політиці Ваймарської республіки, неодноразові спроби КПН здійснити в Німеччині комуністичний переворот тощо. З поля зору східнонімецьких істориків, таким чином, випало багато важливих питань, що робить їх праці дещо побіжними, від чого страждали й кінцеві висновки. Однак заданість на викриття ревізійністської та реваншистської східної політики ваймарських урядів у Центральній та Південно-Східній Європі, багатий фактичний матеріал, зосередженість на питаннях економічного та соціального розвитку суспільства робить цінними їх праці.

У істориків НДР є чимало блискучих праць (Руге, Пухерт, Габеданк), які, однак, не порушують загальний ортодоксально-марксистський підхід до висвітлення тематики ваймарської історії. У них жорстка критика ваймарської дійсності, яка, без перебільшення, інколи була загальною і абстрактною. Так, критика держави за її співпрацю з монополіями – безпідставна з точки зору нормальної діяльності суспільно-політичних і економічних структур, вплив яких на державну внутрішню і зовнішню політику всюди виявляється у новітній час. А виражена у їх працях прихильність до комуністичного варіанту виходу із ситуації 20-х – початку 30-х років була даниною офіційній ідеології НДР.

Найбільш відомим спеціалістом з історії Ваймарської республіки, безперечно, був В. Руге. Діапазон його досліджень широкий – від реваншизму та шовінізму до проблем зовнішньої політики, життя і діяльності політичних лідерів республіки, впливу монополій на політику тощо [35]. Слід зазначити, що ніхто в німецькій історіографії так багато й універсально не займався проблемами східної політики Ваймарської республіки, як Руге. Цим підкреслюється особлива цінність його праць для даного дослідження. Хоча й у нього нема роботи, присвяченої виключно і цілісно даній проблемі.

Антипольська політика керівних кіл Ваймарської республіки добре висвітлена у працях Б. Пухерта, Ф.-Г. Гентцена, античехословацька – у Г. Фукса, Г. Кенігера, інших. Особливо багато уваги приділяли історики НДР обґрунтуванню тези пріоритетності економіки над політикою, досліджен-

ню органічних зв'язків між ними, ролі держави і великого капіталу у формуванні зовнішньої політики, особливо східної. Це добре простежується у фундаментальній монографії Б. Пухерта, присвяченій економічній війні ваймарської Німеччини проти Польщі в 1925-1934 рр. Цими проблемами займалися також Ю.Кучинський, Г. Габеданк, Р. Берндт, М. Нуссбаум, А. Ланге, Г. Моттек, В. Бекер, А. Шредер, Р. Зоннеман, Г. Хонігсман, К. Госвайлер, Р. Гогуель та інші. У їх роботах також чимало місця відведено ролі державно-монополістичного капіталу, що бачиться упередженням, слідуванням догмі. Державно-монополістичний капіталізм (у його тепер визнаному вигляді), на нашу думку, у той період лише зароджувався, а загальним явищем він став тільки після Другої світової війни. Однак історики НДР, які слідували Леніну, перебільшували його значення у той час. На нашу думку, панівною тоді була індивідуалістично-монополістична стадія капіталізму, але аж ніяк не державно-монополістична, а тісна співпраця економіки й держави у ваймарський період була специфічною, продиктованою часом, оскільки складала несучу вісь внутрішньої й зовнішньої політики в умовах, коли силові опори, як-от: військова та інші – були дуже слабкими. Та й звалювання всіх гріхів на монополії створювало затишний комфорт для дослідника. Замість глибокого аналізу дійсності і копіткої роботи, досить було послатися на відомий авторитет без права оспорювати чи піддавати критиці постулати, далекі від життя і наукової істини. На всі випадки життя була одна стандартизована аксіоматична відповідь: винні монополії, винен капіталізм-імперіалізм. На жаль, такими постулатами грішили не тільки історики НДР.

Та й щодо ролі й місця великого капіталу є певна розбіжність у трактовці західнонімецьких та східнонімецьких істориків. Якщо перші, в цілому, підтримують тезу, що монополісти в ставленні до уряду були солідарні й одностайні і, використовуючи загрозу повного краху фінансової системи, по суті, формували політику уряду, то другі доказували наявність відмінностей у політиці важкої промисловості, з одного боку, та хіміко-електротехнічної, з другого, і навіть протистояння між ними.

Інтерес польських і чехословацьких вчених до історії Ваймарської республіки зрозумілий з огляду на стан тодішніх польсько-німецьких і німецько-чехословацьких стосунків, наявність реваншистської східної політики, політики територіальної ревізії, що виникла не тільки на ґрунті версальських приписів. Сама поява незалежних Чехословаччини та Польщі на східних кордонах Німеччини психологічно не сприймалася німецьким загалом, вважалася чистою випадковістю, непорозумінням, носила, на їх думку, тимчасовий характер і рано чи пізно повинна бути усунута як факт, що порушував звичний хід подій, суперечив німецьким геополітичним інтересам. Захист національної незалежності спонукав польських та чехословацьких істориків (Є. Красуський, Г. Батовський, В. Грабська, Є. Ходоровський, В. Бальцерак, Є. Гольцер, К. Фіедор, Г. Копчик, С. Потоцький, М. Циганський, К. Гаян та інші) багато уваги приділяти німецькій проблемі, під чим однозначно розумілася східна політика Німеччини, яка довгий час органічно пов'язувалася з безпекою та суверенітетом новоутворених держав.

Роботи названих авторів ґрунтуються на багатому фактичному матеріалі й мають не тільки пізнавальне значення. Оскільки були написані після

1945 р., вони спрямовані на привернення уваги світового загалу до проблем безпеки та її співмірності з питаннями суверенітету в Європі і закликали до пошуків надійних стабілізаторів та запобіжників недопущення нової катастрофи у світі.

Торкаючись різних тем, роботи означених істориків об'єднані ідеєю викриття антипольської та античехословацької східної політики Німеччини. Одна частина дослідників (Красуський, Бальцерак, Копчик, Потоцький) висвітлювала чисто польсько-німецькі стосунки, друга, значно розширивши географічний ареал своєї уваги, доводила, що антипольська політика Німеччини – лише одна з ланок багатовікового устремління німецької агресії на Схід (Батовський, Грабська, Ходоровський). Третя – тут велика заслуга істориків К. Фіедора та Грабської – сконцентрувала свої зусилля на викритті східнополітичних доктрин, які слугували реваншистській політиці Німеччини на Сході. Тут особливо значущою, з точки зору теоретичного та ідеологічного обґрунтування східної політики, є фундаментальна праця Фіедора «Німецькі плани європейської інтеграції на тлі західноєвропейських інтеграційних доктрин 1918-1945» [18]. Приділивши значну увагу критиці східнополітичних концепцій та засудженню реваншизму німецьких керівних кіл, польські і чехословацькі історики залишили в тіні сам механізм формування і посилення східної політики.

Німецько-російські, а потім німецько-радянські стосунки ніколи не були простими. Довгий час в європейській історії мало місце не тільки франко-німецьке суперництво й боротьба між Німеччиною й Францією за європейську гегемонію. Росія й Німеччина були ще більшими суперниками за панування в Європі, оскільки мова йшла й про устремління з боку обох держав до світового панування по осі «пангерманізм-панславізм». Означена тенденція мала місце й до 1917 р., а з 1933 р. стала набирати ще більш виразного характеру. Не щезла вона й після 1917 р., хоча в специфічних умовах набрала форми «вимушеної співпраці», виявляючись з роками все більше й більше. Особливий інтерес більшовицької Росії до Німеччини ні для кого не був таємницею. У радянських планах світової революції Німеччина займала перше місце. І більшовики досить високого рангу (керівник відділу міжнародного зв'язку Комінтерну і секретар ВККІ Й.А. П'ятницький та дипломат, майбутній історик І.М. Майський) бралися за перо, коли мова заходила про Німеччину [6, 5].

Радянська історіографія теж чимало уваги приділяла Ваймарській республіці. Уже самі імена тих, хто займався німецькою історією після Першої світової війни (А.С. Єрусалимський, В.Д. Кульбакін, В.К. Волков, В.В. Постніков, В.Д. Ушаков, М.І. Орлова, В.М. Виноградов, Ф.М. Деборін, І.І. Поп, А.А. Ахтамзян та інші), свідчать, наскільки німецька проблематика, в тому числі й ваймарська, займала важливе місце в радянській історіографії. Ця плеяда, безумовно, талановитих істориків змушена була керуватися марксистсько-ленінською ідеологією, класовими підходами в дослідженні явищ і подій ваймарської історії. Поставлені в прокрустові рамки класової ідеології та аксіоматичних догм, вони не могли переступити межі дозволеного й на прикладах політичного та економічного життя Ваймарської республіки показати значний прогрес у німецькій історії, позитивні сторони ваймар-

ської демократії, негативізм попередніх історичних уявлень німецького загалу, його вплив на ріст правого та лівого радикалізму, відповідальність не тільки правих, а й, не меншою мірою, лівих за встановлення диктатури 1933 р. у Німеччині. Для них Ваймарська республіка – це шабель буржуазної диктатури, менше зло порівняно з гітлерівською диктатурою і не більше. У полеміці з істориками Заходу радянська історіографія страждала категоричністю і виключністю права на правду і єдино вірну оцінку, що явно перешкоджало дослідницьким пошукам. Незважаючи на це, в роботах радянських істориків багато цікавих, заслуговуючих на увагу висновків, значна кількість фактичного матеріалу. Головна тема, яка превалує в радянських дослідженнях – «Дранг нах Остен», стосунки між Німеччиною і західними державами в системі версальських відносин, взаємини між Німеччиною та СРСР. Радянські історики справедливо вказували, що внутрішня нестабільність в останні роки Ваймарської республіки породжена не тільки зовнішніми причинами, але й гострою боротьбою між різновекторними, протилежними силами, від якої врешті-решт виграли фашисти. Оскільки східна політика посилювала фашистські тенденції, сприяла значною мірою встановленню нацистської диктатури, автор не може абстрагуватися від східних планів націонал-соціалістів, які безпосередньо були пов'язані з реваншистськими устремліннями керівних і ділових кіл Ваймарської республіки. Радянські історики-марксистичні, не беручи на себе сміливість заглиблюватися в суть та гносеологічні корені фашизму, просто намагалися звалити фашизм на капіталізм. Недоліком досліджень неоліберальних істориків школи В. Конце, Т. Шідера та К.-Д. Ердмана, на думку радянських історіографів, є заперечення органічного зв'язку між фашизмом та імперіалізмом, подача фашизму як явища чужого німецькій історії, як «своєрідного наросту на шляху індустріального суспільства». Разом з тим, радянська історіографія розглядала східну політику Ваймарської республіки як таку, що була спрямована проти Польщі та Чехословаччини, – однак незаідеологізований аналіз подій того часу підтверджує, що німецько-радянські відносини були її складовою. Хоча тут вона проявилася як специфічний аспект двоякого характеру: з одного боку, СРСР фактично сприяв східній політиці Німеччини щодо країн Центральної і Південно-Східної Європи, з другого боку, сам був її об'єктом.

Після розпаду 1991 року СРСР над проблемами німецької історії плідно працюють вчені Російської Федерації. Зокрема, праці Л.І. Гінцберга, Н.В. Фарбмана, С.З. Случа, Ю.Л. Дьякова і Г.С. Бушуєва вільні від ідеологічних шор і є вагомим внеском у висвітлення радянсько-німецьких стосунків 20-х – початку 30-х років [1, 10, 7, 2].

Відрадно, що останнім часом численними доробками заявила про себе германістика в незалежній Україні. Над проблемами німецької історії, зокрема українсько-німецькими стосунками, успішно працює велика група істориків Дніпропетровського державного університету. Свідченням цього є регулярний вихід наукового збірника «Вопросы германской истории». Значний вклад у вивчення німецької історії внесли такі відомі в Україні вчені як І.М. Кулинич, молоді дослідники С.С. Троян, О.І. Сич та інші [3, 9, 8].

Участь у дослідженні ваймарської історії багатьох вчених США, Англії, Франції (Г. Кіссінджер, Р. Гейтс, Т. Мезон, Ж. Суту, Ч. Майєр, Г. Тернер,

Г. Фельдман, У. Шірер) є підтвердженням значущості уроків Ваймарської республіки для практики суспільного життя нашого часу. Більшість з них цікавлять проблеми краху Ваймарської республіки і ступінь відповідальності різних соціальних верств за прихід нацистів до влади. У роботі американського історика Г. Тернера «Фашизм і капіталізм в Німеччині. Дослідження зв'язків націонал-соціалізму та економіки» (Геттінген, 1972 р.) стверджується, що відповідальність великого капіталу за крах Ваймарської республіки ніскільки не більша, ніж інших верств. Означену тезу можна оспорювати. Однак це свідчить, що проблеми Ваймарської республіки далеко не вивчені, що добре простежується на такій ділянці її діяльності, як східна політика. Особливо слід відзначити також солідну монографію Генрі Кіссінджера «Дипломатія» (Москва, 1997), опубліковану в Нью-Йорку 1994 року. З реалістичною оцінкою автором ваймарської дійсності, зокрема зовнішньополітичної діяльності Г.Штреземана, не можна не погодитися.

Загальний аналіз історіографії ваймарської проблематики дає можливість з'ясувати, що в дослідженні німецької історії 20-х – початку 30-х років найбільш глибоко вивчені питання внутрішньої і зовнішньої політики ваймарських урядів, насамперед пов'язані з боротьбою навколо виконання постанов мирного договору, стосунків Німеччини із західними державами в системі Версаля. Разом з тим, слід констатувати відсутність цілісного дослідження східної політики Ваймарської республіки, недостатню розробленість питань співпраці великого капіталу, особливо у роки стабілізації, з державою, його роль у соціальній структурі Німеччини, сам механізм взаємовідносин між ним та урядовими колами. Дальшого вивчення потребують питання соціально-економічної тематики, міри відповідальності великого капіталу за прихід Гітлера до влади, ставлення загалу Ваймарської республіки до східної політики правлячих кіл, ролі пересічного німця у її становленні та здійсненні.

Список використаних джерел:

1. Гинцберг Л.И. Накануне прихода фашизма к власти в Германии. Новые данные о позиции КПГ // ННИ. – 1996. – № 1. – С.31-49.
2. Дьяков Ю.Л., Бушуева Г.С. Фашистский меч ковался в СССР. – М.: Советская Россия, 1992. – 381 с.
3. Кулинич И.М. Рабочий класс Германской Демократической Республики – ведущая сила в строительстве социалистического общества. – К.: Наукова думка, 1982. – 286 с.; Його ж: Они способствовали развитию Украины по пути прогресса (подвижническая деятельность выдающихся деятелей немецких колоний // Вопросы германской истории. – Дніпропетровськ: Міжвуз. зб. наук. праць ДДУ, 1995. – С.37-51.; Його ж: Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900-1914 рр.). – К.: Вид-во Академії Наук УРСР, 1963. – 215 с.
4. Майский И. Современная Германия. – М.: Красная новь, 1924. – 167 с.
5. Патрушев А.И. Неолиберальная историография ФРГ: Формирование, методология, концепции. – М.: Изд-во Московского университета, 1981. – 152 с.
6. Пятницкий И.А. О современном положении в Германии. – М.: Партиздат, 1933. – 63 с.
7. Случ С.З. Германско-советские отношения в 1918-1941 годах. Мотивы и последствия внешнеполитических решений // Славяноведение. – 1995. – № 6. – С.14-23.
8. Сыч А.И. О судьбе демократии в Веймарской республике // Вопросы германской истории. – Т.1, история. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – С.115-127.

9. Троян С.С. Зародження і розвиток ідей німецького колоніалізму в 40-х – середині 80-х років XIX ст. – К. – Чернівці: НМК ВО, 1993. – 131 с.; Його ж: Политическая борьба в Германии по вопросам колониальной политики (сер. 80-х – нач. 90-х гг. XIX в.). – Черновцы, 1993. – 81 с. та інші.
10. Фарбман Н.В. Густав Штретземан: человек и государственный деятель // НИИ. – 1995. – № 5. – С.167-190.
11. Broszat M. 200 Jahre deutsche Polenpolitik. – Munchen: Im Ehrenwirth Verlag, 1963. – 269 s.
12. Bruning H. Memoiren 1918-1934. – Stuttgart: Deutsc. Ver. Anst., 1970. – 721 s.
13. Carlebach E. Hitler war kein Betriebsunfall: Hinter Kulissen der Weimarer Republik. Die vorprogrammierte Diktatur. – Frankfurt am Main: Rödeberg, 1978. – 131 s.
14. Doering D. Deutsch-österreichische Aussenhandelsverflechtung während Weltwirtschaftskrise // Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik. – Band 2. – Dusseldorf: Athenäum / Droste Taschenbücher, 1977. – S.514-519.
15. Duwell K. Deutschlands auswärtige Kulturpolitik 1918-1932. – Köln, Wien: Verlag K.W.Schutz, 1976. – 402 s.
16. Eschenburg Th. Die improvisierte Demokratie. Gesammelte Aufsätze zur Weimarer Republik. – Munchen, 1963. – 305 s.; Його ж: Die Rolle der Persönlichkeit in der Krise der Weimarer Republik Hindenburg, Bruning, Groener, Schleicher // Stationen der deutschen Geschichte 1919-1945 (Internationaler Kongress zur Zeitgeschichte, Munchen). – Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1962. – S.30-69.
17. Euler H. Die Aussenpolitik der Weimarer Republik 1918/1923. – Aschaffenburg, 1957. – 286 s.
18. Fiedor K. Niemieckie plany integracji Europy na tle zachodnioeuropejskich doktryn zjednoczeniowych 1918-1945. – Wroclaw: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991. – 409 s.
19. Friedensburg F. Die Weimarer Republik. – Berlin: Carl Habel Verlagsbuchhandlung, 1946. – 412 s.
20. Gessler O. Reichswehrpolitik in der Weimarer Zeit. – Stuttgart: Deutsche Verlag-Anstalt, 1958. – 582 s.
21. Gessner D. Das Ende der Weimarer Republik. – Darmstadt, 1978. – 131 s.
22. Göhring M. Bismarks Erben 1890-1945. Deutschlands Weg von Wilhelm II bis Adolf Hitler. – Wiesbaden, 1958. – 386 s.
23. Hallgarten G.W.F., Radkau J. Deutsche Industrie und Politik. Von Bismark bis heute. – Frankfurt am Main – Köln: Europ. Verl. Astam., 1974. – 574 s.
24. Heiber H. Die Republik von Weimar. – Munchen: Deutsche Taschenbuch Verlag, 1966. – 283 s.
25. Helbig H. Die Trager der Rapallo-Politik. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1958. – 214 s.
26. Hirsch F. Gustav Stresemann. Patriot und Europäer. – Göttingen-Frankfurt-Zurich, 1964. – 112 s.
27. Höltje Ch. Die Weimarer Republik und das Ostlocarno-Problem 1919-1934. – Würzburg, 1958. – 306 s.
28. Hörster-Philips U. Grosskapital, Weimarer Republik und Faschismus // Die Zerstörung der Weimarer Republik / Hrsg. R.Kuhne. – Köln: Pahl-Rugenstein, 1977. – S.40-103.
29. Kellermann V. Schwarzer Adler, Weisses Adler. Die Polenpolitik der Weimarer Republik. – Köln: Markus Verlag, 1970. – 196 s.
30. Kruck A. Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890-1939. – Wiesbaden, 1954. – 258 s.
31. Lohe E. Heinrich Brüning. Offizier-Staatsmann-Gelehrter. – Göttingen. Zurich. Frankfurt am Main: Musterschmidt-Verlag, 1969. – 97 s.
32. Mann G. Deutsche Geschichte 1919-1945. – Frankfurt am Main und Hamburg: Fischer Bucherei, 1961. – 202 s.

33. Mayer E. Skizzen aus dem Leben der Weimarer Republik. – Berlin: Duncker Humboldt, 1962. – 165 s.
34. Neele R. Grossindustrie, Staat und NSDAP 1930-1933: Paul Silverberg u. der Reichsverband der Dt. Industrie in der Krise der Weimarer Republik. – Göttingen: Vandenhoeck, 1981. – 314 s.
35. Ruge W. Alte Rezepte der Revanchepolitik // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. – 1968. – № 4. – S.462-470; Його ж: Das Ende von Weimar: Monopolkapital und Hitler. – Berlin: Dietz Verlag, 1983. – 360 s.; Ruge W., Schumann W. Die Reaktion des deutschen Imperialismus auf Briands Paneuropaplan 1930 // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. – 1972. – № 1. – S.40-62; Ruge W. Stresemann. Ein Lebensbild. – Berlin: VEB Deutsche Verlag der Wissenschaften, 1965. – 231 s.; Ruge W. Weimar Republik auf Zeit. – Berlin: Deutsche Verlag der Wissenschaften, 1969. – 388 s.; Його ж: Zur chauvinistischen Propaganda gegen Versailles Vertrag 1919/1929 // Jahrbuch für Geschichte. – Bd.I. – Berlin: Akademie-Verlag, 1967. – S.65-106.
36. Schot B. Stresemann, der deutsche Osten und der Völkerbund. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1984. – 74 s.
37. Schröter V. Die deutsche Industrie auf dem Weltmarkt 1929-1933: Aussenwirtschaftliche Strategien unter dem Druck der Weltwirtschaftskrise. – Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang G.m.b.H., 1984. – 581 s.
38. Sethe P. Deutsche Geschichte im letzten Jahrhundert. – Frankfurt am Main: Verlag Heinrich Scheffler, 1960. – 456 s.
39. Wierer R. Der Föderalismus im Donaauraum. – Graz-Köln: Verlag Hermann Bohlaus Nacht, 1960. – 236 s.

On the basis of labours of many authors the state-of-the-art review of historiography of east policy of Vaimar republic is done.

Key words: east policy, Vaimar republic, historiography, Versailles world, revanchism, Versal peace.

Отримано: 23.02.2008

УДК 94(477.4)»1917-1920":930.1

О. Б. Комарницький

МІСТЕЧКА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РР.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано праці радянських, зарубіжних, сучасних українських істориків, учасників революційних подій, висвітлено їх внесок у справу вивчення життя містечок Правобережної України в добу Української революції 1917-1920 рр.

Ключові слова: містечка, Правобережна Україна, Українська революція, історіографія, дослідження.

Незважаючи на роботи, що з'явилися в добу незалежної України, дослідження революційних подій 1917-1920 рр. продовжує залишатися актуальним завданням. «За справді видатної ролі Української революції у долі нашого народу здобутки в дослідженні її історії, – наголосив В.Ф. Солдатенко, – не такі вже й вагомі». Пояснюється це, на його думку, перш за все «непростим процесом опанування досвіду 1917-1920 рр.» [127, с.14].